

Борисова А.М.

*магістрант юридичного факультету
Сумський державний університет*

Логвиненко М.І.

*к.ю.н., доцент, доцент кафедри адміністративного,
господарського права та фінансово-економічної безпеки
Сумський державний університет*

ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЯК ЄДИНА ЦІЛІСНА СИСТЕМА

Постановка проблеми. Проблема принципів цивільного процесу займає одне з визначальних місць в науці цивільного процесуального права. Особливої актуальності це питання набуває в умовах реформування цивільного процесуального законодавства. У нормотворчій діяльності принципи цивільного процесуального права впливають на зміст норм, що регулюють цивільне судочинство, сприяють систематизації цивільного процесуального законодавства, виявленню і виключенню з нього норм, що дисонують з системою цивільного процесуального права. У практиці правозастосування принципи цивільного процесу визначають загальні підходи у здійсненні правосуддя, сприяють правильному розумінню і тлумаченню норм процесуального права, становлять основу застосування аналогії права. Принципи слугують базою для напрацювання теоретичних концепцій будь-якої галузі права, у тому числі цивільного процесуального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи актуальність проблеми, не є дивним, що питання принципів цивільного процесу викликає незмінний інтерес вчених, які займаються дослідженнями в галузі цивільного процесуального права. Проблематиці принципів цивільного процесуального права присвятили свої роботи такі вчені як А.В. Андрушко, В.С. Букіна, М.А. Гурвич, О.В. Немировська, М.П. Омельченко, І.М. Резніченко,

В.М. Семенов, Г.П. Тимченко, Н.О. Чечина, О.В. Шутенко, К.С. Юдельсон та ін.

Формулювання завдання дослідження. Однією з найбільш недосліджених і суперечливих є проблема системи принципів цивільного процесуального права. У науковій літературі відсутня єдність поглядів щодо поняття системи принципів, немає опису статичної і динамічної структури системи, не досліджені складні процеси, які відбуваються всередині системи при взаємодії принципів, не вирішене питання про місце і роль кожного з принципів у рамках їх загальної системи, не вирішено багато проблемних питань, які пов'язані з недоліками реалізації вимог системи принципів на різних стадіях цивільного процесу. Саме викладене вище і зумовило дослідження означеної теми.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, будь-яке явище характеризується в залежності від того що покладено в його основу. Тому перш ніж говорити про сутність цивільного процесу взагалі чи окремі його моменти, необхідно з'ясувати наскільки міцним є його базис. Зрозуміло, що перед громадськістю постійно постає невпинна проблема принципів. Адже саме вони є «зразком» та «еталоном» навколо якого повинні будуватися норми в галузі цивільно-процесуального провадження.

Як відомо латинське значення слова «принцип» (principium) тотожне термінам «основа», «початок», «керівна ідея», і це не випадково, так як саме принципи покликані

визначити фундаментальні цінності цивільного процесу.

Проте, все ж у працях різних авторів можна відшукати до 40 різноманітних дефініцій поняття «принцип» [7, с. 12].

Існуюча різноманітність поглядів поняття і сутність принципів в теорії цивільного процесуального права пояснюється насамперед тим, що: 1) у Цивільному процесуальному кодексі України, не дано поняття принципів правосуддя; 2) кожен процесуаліст намагається дати власне поняття принципу, охарактеризувати його сутність, визначити особливості; 3) принцип цивільного процесу є досить складним і багатоаспектним явищем, а тому сформулювати універсальне визначення, у якому дати вичерпний перелік його особливостей дуже важко [2].

Так, за твердженнями багатьох вчених, невиконання приписів процесуальних норм, які містяться у процесуальному законодавстві та ґрунтуються на конституційних засадах судочинства (ст. 129 Конституції України [1]) і недодержання хоча б однієї із засад цивільного судочинства, визнається безумовною підставою скасування судових рішень.

З цього постає питання чи є система принципів цивільного процесу насправді досконалою та реально дієвою?

Так, під час вивчення цього питання, можна прийти до певного висновку, що цю проблему можна розглядати із двох сторін; загальної та конкретної.

Якщо говорити про конкретику даного дослідження, то слід звернути увагу на наявність недоліків у більшості принципів цивільного процесу.

Зважаючи на чисельність таких принципів, які являють собою досить об'ємну систему, обмежуємося найпровіднішими для даної галузі.

Першим вдалим прикладом цього виступає принцип змагальності.

Суть даного принципу, у своєму звичайному уявленні, полягає у тому, що правовий спір ведуть між собою дві сторони – позивач і від-

повідач. Але, слід звернути увагу, що законодавчо визначення терміну «змагальність» не існує. І тому погляди науковців у цьому плані іноді розходяться.

Як зазначає професор В.П. Півненко, змагальність – не засада судочинства, а лише гарантія реалізації принципу всебічного, повного і об'єктивного дослідження справи у суді [5, с. 98]. При цьому, правознавець В.М. Семенов взагалі заперечує наявність принципу змагальності як самостійного, і відносить його як складову частину принципу рівності сторін в умовах змагальної форми судочинства [6, с. 27].

Та все ж, більшість науковців дотримуються міркування, що змагальність – це встановлена законом можливість реалізації та практична реалізація наданих їм процесуальних прав при безумовному виконанні покладених на них процесуальних обов'язків на всіх стадіях судового процесу за участю компетентного суду [9, с. 51].

Проте, таке визначення також не є досконалим, адже даний принцип реалізується не на всіх стадіях та не в усіх провадженнях цивільного судочинства. Саме в такому обмеженому застосуванні проявляється його недолік. Яскравим прикладом, виступає наказне провадження, яке є спрощеною процедурою захисту порушеного права. Або ж якщо взяти заочний розгляд справи, який взагалі можливий за відсутністю хоча б однієї сторони.

Також слід звернути увагу на те положення, що в Законі України «Про судоустрій та статус суддів» принцип змагальності цивільного судочинства знайшов своє закріплення. При цьому зовнішнє спрощення процедури розгляду справ може виявитися не зовсім вдалим, так як у цьому Законі пропонується збільшити за рахунок скорочення багатьох процесуальних строків, що в свою чергу може негативно вплинути на якість цивільного судочинства.

Не менше питань викликає принцип диспозитивності [3].

Даний принцип тісно взаємопов'язаний з попереднім принципом змагальності. Стаття 11 Цивільного процесуального кодексу України [2], вперше закріпила даний принцип в окремій нормі. Але, знову таки, законодавчо поняття цього принципу також не закріплено, тому серед вчених не існує єдиного підходу як до визначення принципу диспозитивності, так і до розуміння змісту цього принципу, визначення суб'єктного складу та меж дії диспозитивності у цивільному процесі, визначеного обсягу повноважень сторін та третіх осіб, які беруть участь у справі.

Часто принцип диспозитивності також розглядають з теоретичної точки зору: «теорія вибору», «теорія розпорядження» та «теорія руху» [8, с. 305-311].

Стверджується, що зміст цього принципу полягає у наданні сторонам, іншим особам, які беруть участь у справі, можливості вільно здійснювати і розпоряджатись матеріальними правами щодо предмета спору та процесуальними засобами їх захисту.

Недоліком є те, що дія принципу диспозитивності на стадії апеляційного оскарження звужена, порівняно із судом першої інстанції. Це стосується: а) неможливості оскарження рішень суду першої інстанції, постановлених у справах з виборчих та адміністративно-правових відносин; б) апеляційному оскарженню підлягають тільки ті ухвали суду першої інстанції, які чітко визначені в законі. Також спостерігається обмежена дія даного принципу і при наказному провадженні.

Принцип об'єктивної істини також являє собою яскравий приклад даної проблематики.

Зважаючи, знову-таки, на відсутність нормативного закріплення даного принципу, найбільшим пов'язаним з цим недоліком виступає відсутність як самого єдиного його визначення, так і єдиного його змісту.

Під час практичної діяльності, даний принцип називають по-різному: «судової», «юридичної», «формальної» істини» [4, с. 53-54]. І тому в залежності від його назви, по-різному буде трактування його змісту. Таким чином

відсутність єдиної назви призводить і до відсутності єдиного змісту, а отже і розуміння. У результаті чого, неправильне розуміння може потягнути за собою неправильне його застосування, що в свою чергу відіб'ється на судовому рішенні.

Безперечно, на прикладі розглянутих вище принципів, можна дійти висновку, що кожен принцип має певні недоліки як у своєму змісті, так і в застосуванні.

Якщо говорити про загальну сторону дослідження, то слід звернути увагу на наявні недоліки усієї системи принципів цивільного процесу.

Так, суттєвою ознакою принципів цивільного процесу є їх нормативний характер. Тобто, кожен принцип без винятку повинен бути закріплений у законі. Але, ч. 4 ст. 129 Конституції України передбачено, що законом можуть бути передбачені та визнані й інші засади судочинства [1]. Тому, відсутність у законодавстві чіткого визначення принципів цивільного процесу вплинуло на формування їх поняття у науці цивільного процесуального права. Така пасивність законодавця з цього приводу та занадто велика активність науковців, призвела до існування дисбалансу у даному питанні.

Так, по-перше, у законодавстві принципи цивільного судочинства можуть бути закріплені викладенням їх короткого змісту (ст. 11 Цивільного процесуального кодексу принцип диспозитивності), закріплення їх змісту у декількох статтях (ст.ст. 10, 57, 58, 60 Цивільного процесуального кодексу принцип змагальності), або ж взагалі лише впливати з аналізу законодавства (принцип об'єктивної істини) [2]. Таке, їх хаотично-нормативне визначення, призводить лише до руйнування стереотипів існування принципів як єдиної узгодженої системи: можливо принципи теоретично та практично являють собою такого роду систему, але нормативне закріплення її дало б змогу уявляти таку систему цілісною.

По-друге, відсутність нормативного визначення принципів призводить до різного трак-

тування їх поняття, змісту, що призводить до неоднозначного їх розуміння.

По-третє, як відомо принципи це не лише ідеологічна, а й історична категорія, яка здатна швидкоплинно мінятися. А тому серед науковців виникають дискусії щодо необхідності включення все нових та нових ідей та засад, претендуючих на фундаментальні. Саме через нормативну невизначеність системи принципів цивільного процесу, науковці по-різному визначають чисельність принципів, що й мають формувати таку систему.

По-четверте, досить вагомим для процесу є співвідношення та розмежування двох близьких одне до одного категорій: принципів та аксіом цивільного судочинства.

Одні науковці ототожнюють їх, другі вважають що спочатку принципи створювалися у вигляді аксіом, а інші розмежовують як два різні поняття.

Схожість же між правовими аксіомами і правовими принципами полягає в тому, що правові принципи будуються з урахуванням правових аксіом, оскільки вони відображають не тільки економічні, політичні, але і моральні засади суспільства.

Анотація

У статті на підставі норм цивільно-процесуального законодавства проаналізовано основні принципи цивільного судочинства. Визначено поняття та зміст основних принципів цивільного процесу. Запропоновано закріпити систему принципів цивільного процесу в окремому розділі Цивільного процесуального кодексу України.

Ключові слова: принципи цивільного судочинства, аксіоми цивільного судочинства, система, цивільне судочинство, цивільний процес, поняття і зміст принципів.

Аннотация

В статье, на основании норм гражданско-процессуального законодательства проанализированы основные принципы гражданского судопроизводства. Определены понятие и содержание основных принципов гражданского процесса. Предложено закрепить систему принципов гражданского процесса в отдельном разделе Гражданского процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: принципы гражданского судопроизводства, аксиомы гражданского судопроизводства, система, гражданское судопроизводство, гражданский процесс, понятие и содержание принципов.

Тому, нормативне закріплення системи принципів цивільного судочинства дало б змогу чітко розмежовувати ці дві категорії між собою.

Висновки. На підставі вище зазначеного можна зробити висновок, що необхідно законодавчо визначити систему принципів цивільного процесу. Найефективніше цю ідею можна реалізувати шляхом закріплення такої системи принципів в окремому розділі Цивільного процесуального кодексу України, яка б дозволила визначити якісну та кількісну сторону принципів, що складають дану систему.

Під якісною стороною цього нововведення можна вбачати необхідність чіткого визначення поняття та змісту принципів, що дало б змогу правильного та однозначного їх розуміння.

Кількісна сторона ж характеризувала б чисельність принципів та їх чіткий перелік, що дало б змогу ефективніше застосовувати їх, виключаючи при цьому можливість помилки.

Таке незначне, на перший погляд, вдосконалення цивільного процесу насправді слугувало б значним надбанням.

Borysova A.M., Lohvynenko M.I. Principles of civil procedure as a single integral system

Summary

In the article, on the basis of the rules of civil procedure legislation were analyzed the main principles of civil procedure. The concept and content of the basic principles of civil procedure were determined. Was proposed to consolidate the system of principles of civil procedure in a separate section of the code of civil procedure.

Key words: principles of civil law, civil procedure, system of axioms, civil procedure, concept and content of the guidelines.

Список використаних джерел:

1. Конституція України // ВВРУ. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України // ВВРУ. – 2004. – № 40-41, 42. – Ст. 492.
3. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // ВВРУ. – 2010. – № 40-42, № 43, № 44-45. – Ст. 529.
4. Воронов А.Ф. Эволюция принципа объективной истины в гражданском процессе [Текст] / А.Ф. Воронов // Законодательство. – 2004. – №11. – С. 53
5. Гражданский процесс [Текст]: учебник / под ред. проф. М.К. Треушникова. – М.: Новый Юрист, 1998. – 512 с.
6. Гражданский процесс [Текст]: учебник / под ред. проф. В.В. Комарова. – Х.: Одиссей, 2001. – 704 с. – ISBN 966-633-035-0.
7. Демин В.Н. Принцип как форма научного познания [Текст]: учебник / В.Н. Демин. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 370 с.
8. Неклеса Ю.В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права: проблеми дефініції / Ю.В. Неклеса // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 305–311.
9. Яценко Н.Г. Нові тенденції розвитку принципу змагальності в цивільному процесі [Текст] / Н.Г. Яценко // Юриспруденція: теорія і практика. – 2010. – №7. – С. 51–57.